

Գևորգ Վարդպետունի

հատվածներ

Մ Ո Ւ Ր Ա Յ Ա Ն

Գ

ԴԱՅԱԿԻ ԶՐՈՒՅՅՆԵՐԸ

Դահլիճից հեռանալով՝ թագուհին մտավ յուր առանձնարանը հոգեպես հուզված: Առաստաղից կախած արծաթե կանթեղի լույսը տկար ու դժգույն թվաց նրան, թեպետ յուր հրամանովն էր, որ միայն մի ճրագ էր վառվում յուր քնարանում: Ուրիշ անգամ այդպիսի թերություն նա չէր նշմարիլ այդտեղ. բայց այժմ չկարողացավ հաշտվել փոքրիկ ճրագի հետ:

– Լո՛ւյս տվեք, առանց այն էլ սիրտս մթապատ է, – բացականչեց թագուհին և դիմեց դեպի նեղ, կամարակապ պատուհանը, որ նայում էր լուսնի լուսով լուսավորված Գեղա լեռան բարձունքներին, և որտեղից հով էր առնում սենյակը:

Կանգ առնելով այդտեղ, նա սկսավ անհագաբար շնչել թարմ օդը, կարծես կամենալով մեղմել նրա զովությամբ յուր սիրտը վառող կրակի տապը:

Նաժիշտներից մինը ներս բերավ իսկույն ոսկեզօծ հնգճյուղյան ճրագարանը և դրավ ընկուզենուց շինած և սադափով ու փղոսկրով զարդարած նգույրի (բոլորշի սեղան) վրա:

Սենյակը լուսավորվելով՝ երևան հանեց հինավուրց արհեստի նրբաճաշակ զարդարանքները, որոնցով գեղարվեստասեր Տրդատը դարեր առաջ պաճուճել էր տվել յուր սիրարժան քեռ, հայոց թագածին օրիորդի և հավերժական կուսի գիշերային հանգստարանը: Դոյակի ուրիշ շատ սենյակների նման քարաշեն էր և այս առանձնարանը,

միայն այն զանազանությամբ, որ սա կերտված էր ընտիր, գույնզ-գույն քարերից: Պատերից յուրաքանչյուրը բաժանվում էր չորս կամարամասի, հնգական զույգ որմնասյուներով, որոնք հաստատված էին գոտեզարդ պատվանդանների վրա: Նրանց հոնիական խոյակները միավորում էին չորս կիսաբոլոր կամարներ: Պատերի հարթ ու ողորկ մասերը շինված էին սպիտակ, սյուներն ու կամարները՝ դեղնագույն քարից, իսկ պատվանդաններն ու խոյակները՝ հրաշեկ պորփյուրից: Որմնասյուներով բաժանված մասերում մեջընդմեջ շինված էին կամարազարդ խորշեր, որոնց ներսը կերտված էր հախճապակյա գույնզգույն աղյուսներից, իսկ եզերքը զարդարած ծիրանաքարի մանեկաձև գոտիներով: Յուրաքանչյուր երկու խորշերի մեջտեղը գտնվող հարթ տարածության վրա քանդակված էին դրասանգներ ու ծաղկանկարներ:

Մենյակի ձեղունը գմբեթարդ էր, զարդարված սև ու կարմիր քարերի ծաղկաձև շարվածներով. իսկ առաստաղը պատերի հետ միավորող քառանկյունները՝ պճնված խորշխորշյա ոսկեգօծ մյուսիոններով:

Պատերից երկուսի վրա շինված էին երկ-երկու նեղ, բայց երկար ու կամարավոր պատուհաններ, եզերված պորփյուրյա մանեկաձև գոտիներով:

Համակ քարաշեն այդ սենյակի հետ գեղեցիկ հակադրություն էր կազմում թագուհու քնարանը, որ բռնած էր սենյակի աջ անկյունը՝ սքողված մետաքսյա ծիրանեգույն առագաստներով և զարդարված ոսկեթել ծոպերով ու փնջերով: Դայակը մոտենալով մահձին՝ բացավ նրա ծանր առագաստները և երևան հանեց հարուստ դիպակներից ու նրբահյուս բեհեզներից պատրաստված անկողինը, գգված պարսկական թավշյա ծաղկանկար բարձերով: Ապա դառնալով թագուհուն՝ մեղմ ձայնով հարցրեց.

– Կկամենայի՞ր, մեծափառ, այժմեն իսկ հանգստանալ:

– Այո՛, այժմեն իսկ, սաստիկ հոգնած եմ, – պատասխանեց թագուհին և երեսը պատուհանից դարձնելով, հրամայեց նաժիշտներին յուր հանդերձը հանել:

Բայց նրա երեսն այդ միջոցին արտահայտում էր ոչ թե հոգնածություն, այլ ներքին, հոգեկան հուզմունք, որ սակայն մի գրավիչ փայլ էր տալիս նրա գեղանի դեմքին, լուսալիր աչքերին, նազելի հասակին և դշխոյական սիգաձեմ շարժմանը:

Երկու նաժիշտները միաժամանակ մոտեցան նրան: Հանեցին նախ թագուհու սովորական զարդերը, որոնք էին՝ յուր բյուզանդական ծանրագին ապարանջաններն ու գինդերը, ապա ոսկեհուռ մանյակը, որ գրկում էր նրա փղոսկրյա պարանոցը, գոհարազարդ գոտին, որ սեղմում էր նագիկ իրանը մետաքսե նուրբ պատմուճանի մեջ, և ձախ ուսի վրա փայլող հակինթե ձարմանդը, որով կոճկված էր յուր հարուստ կուրծքն սքողող ոսկենկար բաձկոնակը: Արձակեցին նույնպես մարգարոտյա վարսակալը, որ ամփոփում էր նրա մազերը հունական տարազով: Հարուստ հյուսերը ոսկե կապերից ազատվելով՝ ալեծածան սփռվեցան նրա կիսամերկ ուսերի և կրծքի վրա:

Կիսով չափ հանվելով, թագուհին նստեց մահձի վրա և պահանջեց յուր սաղմոսարանը:

Նաժիշտներից մինը մոտեցավ քնարանի սնարին և այդտեղ դրված փոքրիկ դարակից հանելով ոսկեկազմ և ակունքներով զարդարած մի գիրք, համբուրեց այն և տվավ թագուհուն, ընդամին մոտեցնելով նրան ձրագարանը:

– Այժմ արդեն գոհ եմ, գնացեք և հանգստացեք, այս գիշեր ինձ մոտ կմնա Սեդան, – ասաց թագուհին նաժիշտներին:

– Բայց մի՞թե չէիր կամենալ մի բան ճաշակել, – գորովալից ձայնով և հոգատար եղանակով հարցրեց Սեդան, մոտենալով թագուհուն:

– Ճաշակել... Ո՛չ:

– Կամ ընպել մի գավաթ օշարակ:

– Լավ. բերեք ինձ զովացուցիչ մի բան, – ասաց թագուհին, կարծես կամենալով շնորհ անել դայակին:

Նաժիշտները դուրս գնացին թագուհու հրամանը կատարելու:

Առանձնարանի մեջ լռություն տիրեց: Թագուհին բացավ սաղմոսարանը՝ իբր թե կարդալու համար, բայց նրա աչքերը խաղում էին գրվածքի վրա մեքենայաբար. նա ոչինչ չէր կարդում, այլ միայն այդպիսով կամենում էր հեռացնել յուր աչքերը Սեդայից, որպեսզի մինչև նաժիշտների գալն ու վերադառնալը ո՛չ մի գրույց չսկսե նրա հետ: Բայց նա շնչում էր անհանգիստ և յուր կուրծքը, փոթորկելու մոտեցած ալիքի նման, անընդհատ բարձրանում և իջնում էր:

Վերջապես վերադարձան նաժիշտները, բերելով իրանց հետ արծաթե սկուտեղի վրա ոսկե գավաթով զովացուցիչ օշարակ, որ պատրաստված էր մրգերի հուզից ու մեղրաջրից, այլև Արարատյան

այգիների ընտիր պտուղներ:

- Այժմ ազատ եք, - ասաց թագուհին նաժիշտներին, երբ նրանք բերածները դրին սեղանի վրա:

Նաժիշտները գլուխ խոնարհեցին թագուհուն և «հանգիստ նինջ» մաղթելով նրան՝ հեռացան:

Թագուհին խորը շունչ քաշեց, որպես թե մի ճնշող ծանրությունից ազատված: Ապա գիրքը դնելով նգույրի վրա և երեսը դարձնելով դեպի Սեդան, որ ձեռքերը խաչած կանգնած էր յուր սնարի մոտ, հարցրեց.

- Սեդա, դու լսեցիր ինչ ասաց Գոհար իշխանուհին:

- Այո՛, տիկին, լսեցի:

- Բայց հասկացա՞ր այն ակնարկությունը, որ քո թագավորին էր վերաբերում:

- Ա՛յն, որ ասաց, թե «բացակայում է Դվինից»:

- Եվ թե՛ «շարունակ շրջում է Ուտիքում»:

- Ո՛չ, թագուհի, նա Ուտիքի մասին ոչինչ չասաց:

- Ինչպե՞ս թե չասաց, ուրեմն ես սխալ լսեցի:

- Նրա բոլոր խոսքերը մի առ մի կարող եմ կրկնել: Նա Ուտիքի անունը չտվավ:

- Ի՞նչ ես խոսում, այ կին, ուրեմն ես... բայց անկարելի է, ես հիշում եմ, որ նա Ուտիքի մասին էլ ակնարկեց: Միթե դու չտեսար, թե ինչպե՞ս այլայլվեցա ես:

- Այո՛, սիրելի թագուհի, ես տեսա թե «թագավորի բացակայության» մասին իշխանուհու արած ակնարկությունն ինչպես տակնուվրա արավ քեզ: Բայց Ուտիքի մասին խոսք չէ եղել: Երևի իշխանուհու ակնարկությունից դու այն ես եզրակացրել, թե իբր նա ասում է՝ «թագավորը բացակայում է մայրաքաղաքից», որովհետև «ցանկանում է Ուտիքում լինել...»: Եվ ահա՛ այժմ քեզ թվում է, թե վերջին խոսքը նույնպես լսել ես նրանից, բայց ես լավ հիշում եմ, որ նա այդ խոսքը չարտասանեց:

Դայակի դիտողությունը լուսավորեց թագուհու միտքը, նրա հիշողությունը բացվեցավ, նա զգաստացավ և միևնույն ժամանակ սաստիկ ամաչեց, տեսնելով, թե ո՞ր աստիճան ինքն անձնատուր է եղել յուր երևակայության:

Բացի այդ, նա մտաբերեց հանկարծ, որ ինքը Սեդայի հետ դեռ ոչինչ չունի խոսած յուր վշտերի մասին, ուրեմն ինչո՞ւ Ուտիքի վերաբերմամբ

խոսում է այժմ այնպես ազատ, որ կարծես թե նրանից ծածուկ ոչինչ չունի այլևս: Այդ հանգամանքը ձնշեց նրան սկզբում: Բայց հետո մտածելով, որ բաժակն արդեն լցվել է, և որ այսուհետև գաղտնի կերպով տանջվելը ոչ մի օգուտ չի բերելու իրան, հարցրեց հանկարծ դայակին.

– Սեդա, դու ի՞նչ գիտես Ուտիքի մասին:

Սեդան նայեց թագուհու աչքերին մի հայացքով, որ թե՛ զարմանք և թե՛ անվստահություն էր արտահայտում, և ոչինչ չպատասխանեց:

– Սեդա, քեզ հարցնում է թագուհին, ինչո՞ւ ես լռում:

– Ուտիքի մասին, սիրելի թագուհի, ես շատ բան գիտեմ, ես ամեն բան գիտեմ...

– Այո՛, հիշում եմ, մի երկու ժամ առաջ հովանոցումն էլ նույնը ասացիր... Ասացիր, թե վաղուց հայտնի է քեզ, թե ի՞նչ վիշտ է կրծում իմ սիրտը, բայց թե չես համարձակվել այդ մասին խոսել ինձ հետ, որովհետև հավատացած ես եղել, որ դրանով միայն իմ վերքերը պիտի նորոգես, առանց ինձ մի օգուտ տալ կարողանալու... Այդպես չասացի՞ր, Սեդա՛:

– Այո՛, իմ սիրելի թագուհի, այդպես ասացի:

– Էհ, խոսի՛ր այժմ համարձակ, քո խոսքերով դու այլևս չես նորոգիլ իմ ցավերը, այլ գուցե և մեղմես նրանց:

– Իսկ եթե...

– Ոչ, ասում եմ քեզ. այժմ ես կարոտում եմ մի հավատարիմ բարեկամի, մի ընկերուհու, որին սիրտս բանալ կարողանամ. դո՛ւ եղիր այդ բարեկամը, մայր Սեդա, ես արդեն հոգնել, թուլացել եմ իմ վշտերս միայնակ տանելուց:

– Բայց չե՞ որ ամեն ինչ հայտնի է քեզ արդեն. ինչո՞ւ ինձանից ես կամենում քո ցավերի պատմությունը լսել:

– Ինչո՞ւ, այդ մի՛ հարցնիր, մայր Սեդա, կամենում եմ լսել նորից այն բոլորը, ինչ որ ինքս գիտեմ. այլև այն՝ ինչ որ մինչև այժմ ծածկված է մնացել ինձանից:

– Բայց... չգիտեմ թե որտեղի՞ց սկսեմ:

– Սկզբից, բոլորովին սկզբից: Գիշերը երկար է. ես չպիտի կարողանամ քնել:

– Բայց... ի՞նչ ասեմ... այդ բոլոր պատմությունը կարելի է անփոփել մի քանի բառերի մեջ: «Թագավորը սիրում է Յիլկ-Ամրամի կնոջը...».

այս չէ՞ բոլորը:

Թագուհին ընդհանրապես ցնցվեցավ: Մի գաղտնի հուզմունք անցավ նրա սրտից ինչպես մի կայծակ, և նրա հոգին խռովվեցավ նման ծովափյա ջրին, որի մեջ հանկարծ գլորվում է լեռան կողմերից պոկված մի քարաժայռ: Մի թեթև վարդագույն նրա այտերը ծածկեց, և ճակատը տամկացավ աննշմարելի ցողով: Ըստ երևույթին նա չէր սպասում դայակի այս կարճ և ամեն ինչ մերկացնող պատասխանին: Նա կամենում էր, այո՛, լսել նրանից բոլորը, բայց այսքան շուտ, այսքան մերկապարանոց... Չէ՞ որ յուր ականջները դեռ սովոր չէին այդ բանին... Հանկարծ մի դայակ համարձակվի յուր ներկայությամբ անպատշաճ խոսքեր ասել յուր թագավոր ամուսնու մասին, միթե այդ հնարավոր էր, միթե թագուհին այդ կարող էր լսել...

- Լռիր, Սեդա, ոչինչ մի խոսիր, - հանկարծ հրամայեց նա, ինքն էլ չիմանալով, թե ինչնու համար է լռեցնում խեղճ կնոջը:

Դայակը մնաց ապշած: Նա երկյուղագին ու անթարթ աչքերով նայում էր թագուհուն, առանց նրա բարկության պատճառը գուշակել կարողանալու:

Բայց թագուհին լուռ էր: Նա գլխակոր և աչքերը խոժոռած նայում էր հատակին:

Անցան մի քանի վայրկյաններ: Հուզմունքը տեղի տվավ առողջ դատողության: Թագուհին բարձրացրեց աչքերը և նայեց Սեդային, որի երկչոտ հայացքը և այլայլված դեմքը ճնշեցին յուր քնքուշ սիրտը:

«Արժե՞ միթե նրա պատճառով վիրավորել այս խեղճին: Ինչնու կեղծության քողը այսքան համառությամբ սեղմել իմ երեսին...», - մտածեց ինքն իրան թագուհին և ձեռքը պարզելով դեպի դայակը, գորովալից ձայնով ասաց.

- Սեդա, մոտեցիր, տո՛ւր ինձ քո ձեռքը:

Սեդան մոտեցավ բռնազբոսիկ քայլերով, բայց ձեռքը թագուհուն տալ չհամարձակվեցավ:

- Մոտեցիր, ասում եմ, և տո՛ւր ինձ քո ձեռքը:

Սեդան մոտեցավ և յուր փափուկ ու սպիտակ աջը պարզեց դեպի թագուհին:

Վերջինս բռնեց այն քնքշությամբ և սիրալիիր հայացքով նայելով դայակի աչքերին, ասաց.

- Մայր Սեդա, ես քեզ վշտացրի, ներիր ինձ, - և այս ասելով

ջերմությամբ համբուրեց նրա ձեռքը, բայց այնպես արագ, որ դայակն արգելել չկարողացավ:

– Իմ թագուհի, իմ մեծափառ տիկին, ի՞նչ ես անում, – այլալված բացականչեց Սեդան և խոնարհվելով թագուհու առաջ, փարեց նրա ծնկներով և սաստիկ հուզմունքից սկսեց արտասվել:

– Մայր Սեդա, մի հուզվիր, մի՛ վրդովվիր. ես համբուրեցի այն ձեռքը, որ շատ անգամ համբուրել եմ մանկությանս ժամանակ, որ այնքան շատ գգվել, գրկել ու պահպանել է ինձ, համբուրեցի այն կնոջ ձեռքը, որ ինձ կաթ է ջամբել, ինձ երկրորդ մայր է եղել... Վեր կաց, Սեդա, գրկի՛ր քո Սահանույշին, հիշո՞ւմ ես, որ ասում էիր, թե Սահականույշը խիստ երկար է. դու Սահանույշ պիտի անվանես... Օ՛հ, ինչպե՞ս անդառնալի անցան մանկական այդ քաղցր օրերը. և որքան փոքրիկ երջանկություններ կորան անհիշատակ... Այդ բոլորից միայն դու մնացիր ինձ, իմ բարի Սեդա, վեր կաց, գրկիր և համբուրի՛ր ինձ...

Սեդան բարձրացավ և բազուկները տարածելով, յուր գիրկն առավ թագուհու գեղեցիկ գլուխը և սկսավ համբույրներով ծածկել նրա շուշան ճակատը և մարմարիոնի պես սպիտակ ուսերը, որոնք կիսով չափ սքողվում էին յուր հարուստ, ալեծածան մազերով:

– Ա՛խ, այսպես ուրեմն, քաղցր են մայրական համբույրները...– շշնջաց թագուհին և ջերմությամբ փարելով դայակին. «Ես մայր չունիմ, Սեդա, դու ինձ մայր եղիր», – ասաց նա և հեկեկաց:

– Մի՛ լար, իմ անգին Սահանույշ, ես քո մայրն եմ, քո աղախինն եմ, քո ստրուկն եմ, մի՛ լար, իմ անսման թագուհի...

Երկար նրանք գրկախառնված մնացին և հորդ արտասուքներով իրար կուրծքը թրջեցին: Ապա դայակը առաջինը հեռանալով, մոտեցավ սեղանի վրա դրած օշարակին և ոսկե ըմպանակն առնելով, լցրավ ու քերավ թագուհուն:

– Խմի՛ր այս ջրից մի բաժակ, սա կհանգստացնե քո հուզմունքը, – խնդրեց նա թագուհուն:

Բայց նա, կարծես օշարակը չտեսնելով և նույնիսկ Սեդային չլսելով, սկսավ խոսել նրա հետ մի տեսակ ինքնամոռացության մեջ.

– Լսի՛ր, Սեդա, մի՞թե ես ավելի բախտավոր չեի լինի, եթե մի հովվի կին լինեի...

– Ի՞նչ ես ասում, թագուհի,–հարցրեց Սեդան տարակուսած:

– Այո՛, այն ժամանակ մեր իշխանները կծաղրեին Սահակ Սևադային. կասեին, թե Գարդմանա հզոր իշխանը յուր դուստրը տվել է լեռներում ապրող մի հովվի. այնպես չէ՞ ... Այո՛, և այն ժամանակ ես հայոց թագուհին, Աշոտ–Երկաթի ամուսինը չէի լինիլ. ինձ չէին շրջապատի այս հոյակապ զարդարանքները, այս ոսկեճամուկ դիպակները, այս արծաթե ու փղոսկրյա կարասիները... այո, և գորախմբերը չէին խոնարհիլ իմ առաջ իրանց դրոշմ ու նիզակները... Բայց հովվական խրճիթի մեջ իմ հոգին խաղաղ և սիրտս հանգիստ կլիներ... իմ հայրն ու սիրելի եղբայրը աչքերի լուսից չէին զրկվի, և ես շարունակ գաղտնի հառաչանքներով, թաքուն արտասուքներով չէի ողբալ մեկի ծերությունը և մյուսի ծաղիկ հասակը ... Եվ այս բոլորը մի անզգամի, մի նվաստ ազգի կնոջ համար... Օ՛հ, խելքս թռչում է, երբ սկսում եմ մտածել...

– Թագուհի, դու դարձյալ վրդովվում ես. խմիր այս բաժակը, աղաչում եմ, նա կհանգստացնե սիրտդ, – խնդրեց Սեդան, օշարակի բաժակը մոտեցնելով նրան:

Թագուհին բաժակը վերցրավ և խմեց միանվագ: Զովարար ընկելիքը մեղմացրեց նրա սրտում վառվող կրակը: Նա լռեց մի վայրկյան: Սեդան հանգամանքից օգտվելով, ընտրեց նաժիշտների բերած մրգերի ծիրանեգույն խաղողի մի գեղեցիկ ողկույզ և բերավ թագուհուն:

– Այս նույնպես կհանգստացնե սիրտդ. ճաշակիր մի քանի հատ, – խնդրեց նա թագուհուն:

– Լավ. բայց նստիր դու այստեղ, իմ առաջ, և պատմիր բոլորը, ինչ որ գիտես, – հրամայեց թագուհին:

Սեդան հնազանդվեցավ, և մոտեցնելով թագուհու մահճակալին մի եռոտանի աթոռ, նստեց նրա վրա:

– Այդպես. այժմ սկսիր:

– Դու հուզված ես, իմ սիրելի թագուհի. ավելի լավ կլիներ, եթե մենք ցավերից չխոսեինք... – հոգատար եղանակով աղաչեց Սեդան:

– Ես կամենում եմ անպատճառ իմանալ, թե որքան բան գիտեն ուրիշները իմ ցավերի մասին. այդ անհրաժեշտ է. այդ կարող է օգնել գործին, և հենց այդ պատճառով դու պիտի պատմես ինձ ոչ միայն քո գիտեցածները, այլև լսածներդ:

– Եթե այդ կարող է օգնել գործին...

– Այո՛, անպատճառ կօզնե, – ասաց թագուհին այնպիսի մի եղանակով, որի մեջ նկատվում էր նրա անդառնալի հրամանը՝ չկրկնել տալ իրան այլևս միևնույն պատվերը:

Սեդան գլուխը խոնարհեց և սկսավ մտածել: Ըստ երևույթին նա վերադառնում էր դեպի անցյալը և աշխատում էր զարթեցնել յուր մեջ հին հիշողությունները: Դրա համար, իհարկե, ժամանակ չէր հարկավոր. այն, ինչ որ նա պիտի պատմեր, կատարվել էր ընդամենը չորս կամ հինգ տարվա ընթացքում. ուրեմն, հազիվ թե Սեդան մի որևէ դեպք մոռացած լիներ: Բայց նրան տանջում էր այն միտքը, թե արդյոք պատմե՞ թագուհուն այն ամենը, ինչ որ ինքը գիտե, թե՞ միայն այն, ինչ որ կարող է գոհացնել նրա հետաքրքրությունը, առանց, սակայն, նրա սիրտը խռովելու:

Թագուհին գուշակեց Սեդայի տարակուսանքը և դիմելով նրան՝ տխուր ժպտալով ասաց.

– Գիտեմ, իմ բարի Սեդա, թե ինչն՛ու համար ես դժվարանում խոսել: Այո՛, չես կամենում ինձ վրդովել, այնպես չէ՞. բայց ծածուկ վերքն ավելի ցավ ու տանջանք է պատճառում, քան հայտնին: Խոսի՛ր ազատ և անկեղծորեն: Դրանով դու ավելի թեթևություն կբերես իմ սրտին. և ես խոստանում եմ լսել քեզ սառնասրտությամբ:

– Այո՛, իմ մեծափառ թագուհի, ինձ պաշարել է այն երկյուղը, թե գուցե իմ պատմածներով վրդովմունք պատճառեմ քո սրտին: Այժմ՝ որովհետև դու այդ գուշակեցիր և խոստանում ես սառնասրտությամբ լսել ինձ, ապա ուրեմն կպատմեմ քեզ գիտեցածներս, առանց որևէ մի բան թաքցնելու, մանավանդ որ ասում ես, թե իմ տված տեղեկությունները օգուտ պիտի բերեն գործին:

Այս ասելով Սեդան ուղղեց յուր դիրքը, ծնկների վրա բերավ կապույտ պճղնավորի քղանցքները և աչքերը մի քանի վայրկյան գետնին համելուց հետո նորից բարձրացրեց նրանց և թագուհու սպասող հայացքին ուղղելով՝ սկսավ մեղմ և հանգիստ ձայնով շարունակել:

Դ

ԹԵ ԵՐԲ ՈՐՈՇՎԵՑ ՍԱՀԱՆՈՒՅՇԻ ԲԱԽՏԸ

– Այն, ինչ որ պիտի պատմեն, սիրելի թագուհի, շատ տարվա բաներ չեն. նրանցից շատերը գուցե և հիշում ես դու, – այսպես շարունակեց Սեդան յուր գրույցը: – Թեպետ անցյալը նորոգելը շահ չունի քեզ համար, բայց քո վշտերի արմատը նրա մեջ է թաքնված, ուստի եթե կամենում ենք այդ վիշտը մեղմել, պետք է որ մի փոքր անցյալով զբաղվենք:

– Այո՛, Սեդա, անցյալից պիտի սկսես, որովհետև իմ ներկան մեռել է այդ անցյալով... Գուցե քո պատմածների մեջ ես գտնեմ ապացույցներ, որոնք արդարացնեն նրան իմ առաջ... Օ՛հ, ինչպես կկամենայի որ նա արդար լիներ...

– Թագավորի համար է խոսքդ, այնպես չէ՛:

– Ջրոնցդ շարունակիր, Սեդա, այդ մասին հետո...

– ... Այո՛, այն ժամանակ դու դեռ նորատի աղջիկ էիր և ապրում էիր հորդ ապարանքում ուրախ ու անհոգ, ինչպես գարնան առավոտի նորաստեղծ մի թիթեռնիկ... Հանգուցյալ մայրդ սիրում էր քեզ կաթոգին, իսկ Գարդմանա իշխանը յուր ամենաքնքուշ գգվանքները միայն քեզ համար էր պահում: Դու էիր նաև եղբարցդ հրձվանքի միակ առարկան: Ինչ զվարճություններով ասես չէին շրջապատում նրանք քեզ: Սահակ Սևադայի ապարանքը մի զարդ ուներ միայն, այդ գեղանի Սահանույշն էր. ամբողջ Աղվանքը մի աստղ ուներ, այդ Գարդմանի օրիորդն էր:

Հիշում ես դու այն խնջույքներն ու հանդեսները, որ հաճախ արվում էին քո հոր ապարանքում, այն ձիարշավներն ու զինախաղերը, որ կատարվում էին մեծ բերդի առաջ... Դրանք բոլորը պատրաստվում էին միայն քո պատճառով:

– Ինչո՞ւ իմ պատճառով, մայր Սեդա, հայրս զբոսասեր էր ի բնե:

– Ո՛չ, իմ սիրելի. այդպես համարում էին նրան ուրիշները:

Նույնիսկ դրացի իշխանները բամբասում էին հորդ անտեղի զբոսասիրությանց համար: Բայց Գարդմանա տերը ո՛չ վատնող էր և ո՛չ զբոսասեր: Ընդհակառակը, նա միակ իշխանն էր հայոց երկրի մեջ, որ խոհեմության, չափավորության և քաջության հետ միասին ուներ նաև ուսումնասեր ոգի, որ յուր տան մեջ դպրոց հաստատեց,

դպրապետներ կարգեց և Գարդմանա վանքերում ուսումը ծաղկեցուց. դրանք հո քաջ հայտնի են քեզ:

– Անշուշտ:

– Բայց միևնույն ժամանակ նա հյուրամեծար և շքադիր մարդ էր: Հաճախ նրան այցելում էին Արցախու, Սյունյաց, Վասպուրականի և ուրիշ շատ տեղերի ազնվատոհմ իշխաններ, նույնպես և Ոստանի արքայազունք: Գարդմանա տերը չէր կարող չընդունել նրանց յուր անվան ու հռչակին վայել շուքով: Մանավանդ որ դրանցից շատերը նրա գեղանի դստեր փեսայության պարծանքը վաստակելու նպատակով էին հաճախում Գարդման: Ծնողներդ և ես այս մասին ոչինչ չէինք հայտնում քեզ. բայց տեղի ունեցող հանդեսները, զինախաղերն ու ձիարշավները պատրաստվում էին նրա համար, որ դու միջոց ունենաս մրցող իշխանազունների միջից քո սրտի սիրելին և քո սիրույն արժանի փեսացուն ընտրելու:

Հայրդ չէր կամենում խտիր դնել իրան ներկայացող և քո ձեռը խնդրող երիտասարդների մեջ, որովհետև նրանք բոլորն էլ քաջ, բոլորն էլ գեղեցիկ, հարուստ և համբավավոր իշխաններ էին: Մեկին ընդունելով և մյուսին մերժելով՝ նա կարող էր նախանձի և թշնամության գրգռո հարուցանել այդ քաջերի մեջ, հետևապես և վտանգի ենթարկել թե՛ յուր և թե՛ նրանց երկրների խաղաղությունը: Նա տեսնում էր, որ մեր աշխարհի կործանիչ խռովության մեծագույն մասը նմանօրինակ չնչին պատճառներից է առաջացած:

Այդ իսկ պատճառով պայման էր դրել, և, ամենքին էլ պարզ ասում էր, թե «իմ Սահականույշը հարս կլինի այն իշխանին, որին նա ինքը կհավանե»: Այս պայմանին նախապես և անտրտունջ համաձայնվում էր ամեն մի իշխան:

Բայց դու, հիշում ես, չհավանեցիր ո՛չ Սյունյաց Սմբատ իշխանին, ո՛չ արքաեղբայր Գուրգեն Արծրունուն, ո՛չ քաջ Ատոմ Անձևացուն, ո՛չ Մոկաց տեր Գրիգորին և ո՛չ աղվանական զարմի որևէ մի սեպուհի:

– Հիշում եմ, այո. չհավանեցի և ոչ մեկին... Ես հպարտ էի այդ ժամանակ, ինչպես լեռան կրծքին բուսած բարձրաբուն կաղնին, որ արհամարհում է յուր կողքերը քերող սղոխներն ու քամին, բայց որին վերջապես կործանում է բքաբեր հողմը... Օ՛հ, ինչպես չարաչար պատժվեցա ես իմ հպարտության համար...

– Թագուհի, եթե դու վրդովվում ես, ապա հրաման տուր, որ լռեմ:

- Չէ՛ , Սեդա, խոսիր, բայց այդքան հեռվից մի սկսիր:

- Այդպես հարկավոր է, սիրելի տիկին. ավելի լավ է՝ կարգով պատմել և ոչինչ չմոռանալ, քան շտապել և կարևորը չասել:

- Երևի դու կամենում ես, որ ես իմ ցանկացածները դեռ քեզանից չլսած քոն մտնեն... այնպես չէ՛, Սեդա, - հարցրեց թագուհին ժպտալով:

- Ոչ, ես... Բոլորը կպատմեն... - դժվարանալով պատասխանեց Սեդան և նույնպես ժպտաց:

- Հասկացա, նպատակդ հասկացա... Բարեսիրտ կին, ինչպե՛ս շատ ես հոգում դու իմ մասին... բայց միևնույն է, ես չպիտի քնեմ այս գիշեր. ուրեմն պատմիր՝ ինչ որ գիտես, ես սպասում եմ:

- Այդպես, սիրելի թագուհի, դու բոլոր փեսացուներին մերժեցիր, և մենք մնացինք շվարած: Մայրդ դժգոհ էր, որ իշխանը ընտրության իրավունքը տվել է քեզ: Ես էլ, ինչ մեղքս թաքցնեմ, համաձայն էի մեծ իշխանուհու հետ: Բայց հայրդ գլուխը շարժեց և ասաց. - իմ Սահանույշը կգտնե յուր արժանավոր փեսացուն. նրա ամուսինը երևի իշխանականից մի փոքր ավելի բարձր տիտղոս կունենա:

- Խեղճ մարդ, մարգարեացել էր... բայց եթե կարողանար գուշակել նաև այն, թե իշխանականից ավելի բարձր կոչում ունեցող այդ փեսացուն ինչ ձյուն պիտի բերեր յուր, խեղճ հորս գլխին...

- Թողնենք, ուրեմն, թագուհի, այս պատմությունը: Ես տեսնում եմ, որ որքան էլ զգուշությամբ խոսեմ, դարձյալ պիտի վրդովեմ քեզ, դու սառնասրտությամբ լսել չես կարողանում... Կուզե՛ս, ես պատմեմ Գնունի իշխանների, ողբացյալ Դավթի ու Գուրգենի նահատակության պատմությունը... Օ՛հ, ինչպես սրտաշարժ և միևնույն ժամանակ ոգևորող է նա... Այդ կատարվեց Դվինում, ութ տարի սրանից առաջ... դժոխային գազան Յուսուփի ձեռքով...

- Սեդա՛, սկսածդ շարունակիր, նահատակությանց պատմություններ լսելու ցանկություն չունեմ. շարունակիր, ես այլևս չեմ վրդովվիլ:

- Լավ, տեսնենք, - ասաց Սեդան ժպտալով և նորից սկսավ յուր զրույցը: -Եվ այդպես՝ մեծ իշխանի գուշակությունը կատարվեցավ: Հիշում եմ, ինչպես այսօր... Այո՛, երջանիկ օրեր էին... և անցան: Բայց ինչը չէ անցնում այս աշխարհում... Ունայնություն ունայնությանց, ամենայն ինչ ընդունայն է, ասել է Սողոմոնը:

Թագուհին ժպտաց: Սեդան կանգ առավ և նայեց նրան: Նա կամենում էր իմանալ, թե ինչո՞ւ համար է թագուհին ժպտում: Վերջինս

գուշակեց դայակի տարակուսանքը և ծիծաղելով ասաց.

– Ինչպէս ծանր ես պատմում դու, Սեդա՛:

– Իսկոյն, իսկոյն, իմ սիրելի թագուհի, այլևս չեմ ծանրացնի, – ասաց Սեդան նույնպես ժպտալով, – բայց մի՛ ձանձրանար, եթե մի քիչ հեռվից սկսեմ... Ինչ անեմ, չեմ կարողանում մոռացության տալ հիշատակաց արժանի պատմությունները:

– Խոսի՛ր, չեմ ձանձրանում:

– Հա. երբ Սմբատ թագավորին խաչեցին Գվինի առաջ... օ, ինչ ծանր օրեր ենք անցրել. հիշել անգամ սարսափում եմ... այդ ժամանակ Աշոտ դյուցազնը դեռ գտնվում էր Ուտիքում...

– Դարձյա՛լ Ուտիքում... Ա՛խ, Սեդա՛, այդ անունը մի՛ տար, չեմ կարող լսել...

– Թագուհի՛:

– Այո՛, կործանվի՛ Ուտիքը, որ ես նրա անունը այլևս չլսեմ... – նյարդային ցնցումից վրդովված բացականչեց թագուհին և ներքին հուզմունքից բոլորովին այլայլվեց: Մի երկու վայրկյանի մեջ նա այնպես փոխվեցավ, որ Սեդան քաշվեցավ, ճնշվեցավ ինչպես մի հանցավոր. նա լռեց և դիտում էր թագուհուն երկչոտ հայացքով: Վերջինս, սակայն, էլ չէր նայում դայակի վրա: Յուր գեղանի, բայց թախիծով լի աչքերը ուղղել էր պատուհանին, որի նեղ ու երկար անցքի միջից թափանցում էին լուսնի կաթնագույն շողերը: Թվում էր, թե նա դիտում է լուսանցքի պատի վրա այդ շողերի նկարած կամարազարդի պատկերը կամ հեռվում աղոտ կերպով նշմարվող մթապատ լեռների արտևանունքը... Բայց նա իսկապես ոչինչ չէր տեսնում և մինչև անգամ ոչինչ չէր մտածում, նրա սիրտը հուզված, հոգին խռովված էր, ուստի և միտքը սլանում էր խավար ու անպարունակ դատարկության մեջ, ուր մերթ ընդ մերթ հանդիպում էին նրան լուսավոր շերտեր, որոնց վրա նկարված էին լինում յուր վշտերի զանազան պատկերները, բայց նա կանգ չէր առնում նրանց առաջ և շարունակ թռչում էր հեռո՛ւ, հեռո՛ւ, դեպի խավար, անսահման տարածությունը, ուր հետզհետե նվազում էին անհաճո պատկերները, ուր թագավորում էր միայնություն, լռություն և մոռացումն...

Երկար այս դրության մեջ մնաց թագուհին և ապա վերջապես խոր հոգոց հանեց: Կարծես ծանր աշխատությունից վաստակաբեկ նա յուր աչքերը դարձրեց դեպի Սեդան հոգնած ձևով, նայեց և գլուխը շարժեց:

Խեղճ դայակը դեռ լուռ, անշշունջ և ձեռքերը կրծքին խաչած՝ նայում էր թագուհուն: Մի փոքր առաջ նրան թվացել էր, թե յուր սիրասուն Սահանույշը՝ չդիմանալով վշտերի ծանրության, խելագարվում է արդեն... չէ՞ որ նրան յուր հոր տանը պահել, մեծացրել էին այնպես փափուկ, այնպես քնքուշ, ինչպես արքայական բուրաստանի այդ գողտրիկ շուշան, որին միայն գարնան հովը կարող էր շարժել և այգածին ցողը՝ կամ մեղմով ճնշել, բայց երբեք գեղջուկի կոշտ, կոպիտ ձեռքերը... Սակայն այդ բուրաստանի ծաղիկը, այդ ձյունաթույր շուշանը կքում է այժմ յուր գլուխը դառնաշունչ հողմի, ծանր վշտերի հարվածների տակ. միթե կարող էր նա դիմանալ... Այդպես էր մտածում Սեդան:

Բայց երբ տեսավ, որ թագուհին նայում է իրան խաղաղ և անվրդով հայացքով, որովհետև նյարդերի գրգռումն անցել էր արդեն, նա հանգիստ շունչ քաշեց և ձեռքերի խաչը լուծեց:

– Սեդա՛, շարունակիր պատմությունդ, – ասաց թագուհին մեղմ և հանգիստ ձայնով:

– Շարունակե՛մ... բայց... չգիտեմ, չեմ հիշում, թե որտեղ մնացի. այնպես շփոթեց ինձ քո վրդովմունքը...

– Պատմում էիր Սմբատ թագավորի մասին, թե խաչեցին Դվինի առաջ... – Այո՛, հիշում եմ. բայց... ի՞նչ ասեմ, ի՛նչ թագուհի, ի՛նչ հրեշտակ, դու նեղանում ես, վրդովվում ես... քո Սեդան պառավել է, չի կարողանում այնպես հարմարեցնել յուր զրույցները, որ հաճույք պատճառե քեզ... ինչպե՛ս անեմ...

– Չէ, Սեդա՛, այդպես լավ է. այժմ տեսնում եմ, որ զրույցներն օգնում են ինձ. ես կամաց-կամաց ընտելանում եմ իմ վշտերը հիշեցնող ակնարկներին. այդ լավ է, երևի ես այժմ կտվորեմ հաշտվել իմ դրության հետ, դու շարունակիր:

– Իհարկե, իհարկե. չպետք է հո միշտ տանջվել. Աստված ոչ ոքի առանց ցավերի չէ ստեղծել... Բայց դու, իմ հրեշտակ, խմիր դարձյալ մի բաժակ օշարակ, նա ավելի ևս կհանգստացնե քեզ, – ասաց Սեդան, սիրտ առնելով թագուհու խոսքերից, և ապա վեր կենալով բերավ նրան օշարակ:

Թագուհին թեպետ ախորժանքով չվայելեց առաջարկված ըմպելիքը, բայց դայակի սիրտն ամոքելու համար տրտունջ չհայտնեց: Բաժակը դարձնելով Սեդային՝ նա հենվեցավ թավշյա բարձերին և

սկսավ լուռ նրա գրույցը լսել:

– Այո՛, այդպես. անխոհեմ և ամբարիշտ իշխանների շնորհիվ այդ գարհուրելի և անարգ հարվածը հասավ մեր գլխին. սուրբ և առաքինի թագավորին խաչեցին փայտի վրա, յուր իսկ մայրաքաղաքի առաջ...

Բայց այդ գազանային վրեժխնդրությունը տեղի չէր ունենալ, եթե հայ իշխանները միանային, թե ու թիկունք լինեին իրանց դյուցազնասիրտ թագավորին և ընդհանուր ուժով դեմ դնեին հայրենիքի թշնամուն... Այդ թշվառությունը չէր պատահիլ, եթե տիրանենգ և դավաճան Գագիկ Արծրունին Վասպուրականում թագավորելու փառամոլությամբ կուրացած՝ չմիանար Յուսուփ ոստիկանի, յուր հայրենիքի անհաշտ թշնամու հետ, չկրկնապատկեր նրա կործանիչ ուժը, չքանար նրա առաջ փակված ճանապարհները, որի արդյունքը եղավ բազմաթիվ հայ գորքերի կոտորածը, բերդերի և ամրոցների առումը, ժողովրդյան ջարդը... Այս ամենը տեսավ առաքինի թագավորը, որ ամրացած էր Կասպույտ բերդի մեջ, և որին, հարկավ, թշնամին վնասել չէր կարող. բայց չդիմացավ. չկարողացավ սառնասրտությամբ նայել բյուրավոր գոհերին, անընդհատ հոսող արյանը և մտածեց. «Թշնամին իմ անձին է հետամուտ, ինչո՞ւ թույլ տամ, որ իմ պատճառով հայրենիքն ավերվի... Ավելի լավ չէ՞, որ նրա փրկությունը գնեմ իմ արյամբ, քանի որ դավաճան իշխանները ջլատել են մեր ուժը, թուլացրել մեր բազուկը, և մենք զենքի ուժով թշնամուն դիմադրել չենք կարող...»: Եվ ահա նա դուրս եկավ բերդից և հանձնեց իրան թշնամուն, ձիշտ այնպես, ինչպես Հիսուս, սիրո և խաղաղության վարդապետը, հանձնեց իրան հրեից գազանամիտ ամբոխին՝ Գողգոթայի վրա անարգանաց խաչին բևեռելու...

Այդտեղ էր այդ ժամանակ և Գագիկ Արծրունին, հայոց Հուդան... Բայց ոչ. նրան Հուդա անվանել չէ կարելի, Հուդան խիղճ ուներ, սիրտ ուներ. նա երբ տեսավ, որ յուր անմեղ ու բարի վարդապետին մատնել է երեսուն արծաթի համար, գարշեցավ յուր անձից և գնաց կախվեցավ: Բայց Գագիկ Արծրունին՝ երբ տեսավ, թե յուր շնորհիվ հայրենիքի պաշտպան, անձնվեր և քաջ թագավորը մատնված է թշնամու ձեռքը, հոգաց յուր անձի անդորրության մասին, ձի նստեց և շտապեց յուր երկիրը, որպեսզի Յուսուփից ստացած և ազգից անիծված թագի փառքը ապահովության մեջ վայելե... Օ՛, և այդ հրեշը դեռ ապրում է աշխարհում. արքայական շուքով զբոսանքներ է կատարում Վասպուրականի մեջ...

և Աղթամարում, ասում են, հոյակապ եկեղեցի է կառուցանում... Ինչո՞ւ համար: Արդյոք հավիտենականի սննդն է ուզում խաբել, թե՞ ապագա սերունդների անեծքից է կամենում ազատվել... Ինչո՞ւ, ո՞վ բարերար Աստված, ինչո՞ւ այդ եկեղեցու կամարները չես փլեցնում նրա գլխին. միթե դու պիտի ընդունես այն աղոթքն ու պատարագը, որ դավաճանի ձեռքով կառուցած եկեղեցում պիտի վերառաքեն քեզ...

Սեդան այդ հիշատակներով այնպես հուզվեցավ, որ վերջին խոսքերն արտասանելիս նրա շրթունքները դողում և աչքերը փայլում էին անսովոր կրակով:

- Մի՛ հուզվիր, մայր Սեդա, - ասաց թագուհին, - Արծրուն-յաց տոհմը հարուստ է դավաճաններով. բարիք սպասել նրանցից անկարելի է: Մերուժան Արծրունին Շապուհի հետ միացավ, որպեսզի քրիստոնեությունը Հայաստանից բառնա և Արշակունյաց գահը հափշտակե. բայց այդ ժամանակ ազգը ուժ ուներ և դավաճանին չարաչար պատժեց: Վաչե Արծրունին յուր արբանյակներով Վռամա հետ միացավ և հայոց թագավոր Արտաշիրը նրա ձեռքը մատնելով, Արշակունյաց տերությունը կործանեց: Գագիկ Արծրունին էլ հազարացիների հետ էր միացել՝ Բագրատունյաց հարստությունը ջնջելու հուսով. և այդ միայն նրա համար, որ Սմբատ թագավորը մերժել էր նրա ապօրինի խնդիրը, այսինքն՝ Նախիջևանը չէր տվել իրան, որ Սյունյաց Սմբատ իշխանի հայրենական կալվածքն էր... Չպետք է զարմանալ և վրդովվել, որովհետև ո՛չ փշից խաղող կքաղվի, ո՛չ տատասկից՝ թուզ:

- Բայց ինչպե՞ս չվրդովվես, երբ տեսնում ես, թե՞ նա այդ բոլոր ոճիրները գործելուց հետո դեռ ապագա սերունդը խաբելու համար էլ հիշատակարաններ է կառուցանում...

- Այդ եկեղեցին հավիտյան չի ապրիլ, Սեդա՛, - ընդհատեց թագուհին, - բայց մատնչի անունը կմնա անմոռաց:

- Դրա համար էլ հոգացել է Գագիկը: Ասում են, որ յուր ազգից Թովմա Արծրունի անունով մի վարդապետ գրում է այժմ Արծրունյաց ցեղի պատմությունը: Հարկավ, այդ վարդապետը պաշտելի դյուցազանց կարգը կդասե յուր ազգակցին:

- Ուրիշներն էլ կգրեն, Սեդա՛, ճշմարտությունը չի թաքչիլ... Բայց դու մեր զրույցի նյութից հեռացար:

- Հա՛, այն էի ասում, երբ դյուցազն անուսինդ լսեց յուր հոր՝

Սմբատ արքայի մարտիրոսական մահը, Երնջակի առումը և Սյունյաց տիկնոջ, այլև ուրիշ ազատանի կանանց Յուսուփից գերվիլը, կայծակի արագությանը իջավ Բագրևանդ: Նա վառված, բորբոքված էր վրեժխնդրության բոցով:

Պետք է տեսնեիր դու նրան այն ժամանակ, երբ յուր գորքերով անցնում էր Գարդմանից: Այդ օրերը դու մեծ տիկնոջ հետ հյուր էիր Խաչենում: Ինչպես լեռնային մի հեղեղ, ինչպես գարնանազայր մի փոթորիկ, այնպես անցավ նա մեր դաշտերից: Մեծ չէր յուր գորքի թիվը՝ ընդամենը վեց հարյուր հոգի. բայց նրանցից ամեն մինը կվաներ հարյուր հազարացի: Բոլորն էլ հաղթանդամ, հաստաբազուկ, գրահազգեստ, երկայթակուռ վահաններով, հզոր նիզակներով, ծանր սրերով, ամենքի աչքերիցն էլ կրակ ու կայծակ էին թափվում. նրանց տեսնողը կան պիտի սարսափեր, կան ոգևորվեր: Իսկ ինքը արքայորդին... Կարո՞ղ եմ միթե նկարագրել՝ կատարյալ հին դարերի մի դյուցազն: Երբ գալարափողերը յուր գալուստը հայտնեցին, և նա սյունեցի նժույգի վրա նստած՝ հառաջապահ գնդի հետ միասին մոտեցավ բերդին, Գարդմանը կարծես տեղից դղրդաց... Բոլոր ժողովուրդը շունչը բռնած՝ նրան էր հետևում, բոլորը մի աչք դարձած՝ նրան էին նայում: Եվ քանի՛-քանի՛ բերաններ այդ թուպեին օրհնանք կարդացին և բարեմաղթություններ արին նրա համար...

Երբ դոյակի առաջ հասավ, իջավ ձիուց: Այդ ժամանակ ահա՛ երևան եկավ բուն դյուցազնը: Բարձրահասակ, թիկնավետ, թխադեմ, բայց գեղեցիկ կենդանի աչքերով, որոնց մեջ շողում էր բարություն՝ երբ խոսում էր մեզ հետ և փայլում կրակ՝ երբ զորքին էր հրամայում: Հոր մահվան պատճառով նա սևազգեստ էր տակավին: Չկար վրան ո՛չ ոսկու և ո՛չ արծաթի զարդ: Նույնիսկ սաղավարտը սև պողպատից էր, իսկ դեմքը համակված անուշ տխրությամբ: Այսուամենայնիվ, այս բոլորը ոչինչ չէին պակսեցնում նրա առնական գեղեցկությունից:

Սահակ իշխանի հետ գրկախառնվեցավ նա դոյակի մուտքի մոտ. նրանք համբուրվեցան և արտասվեցին, հարկավ ապաբախտ արքայի մահը հիշելով...

Հազիվ մի քանի ժամ մնաց մեզ մոտ արքայորդին: Իշխանի աշխատությունը՝ գոնե մի օր պահել նրան մեզ հետ, ապարդյուն անցավ: «Հյուրասիրելու և հյուրասիրվելու ժամանակ չէ, իշխան, ասաց նա հորդ, երկիրը ոտնակոխ է լինում, պետք է փրկության հասնել»:

- Իմ քաջերից կտամ քեզ մի գունդ, եթե կխոստանաս արշավանքդ հաջողությամբ պսակելուց հետո վերադառնալ Գարդման՝ գեթ մի շաբաթ ինձ հյուր լինելու, - ասաց իշխանը արքայորդուն:

«Խոստանում եմ վերադառնալ երկիրս ազատելուց հետո, ասաց արքայորդին, - իսկ քո օգնության համար կմնամ շնորհապարտ, որովհետև Գարդմանա գորաց քաջությանը կարող եմ վստահանալ»:

Եվ իշխանը արքայորդու ձեռքը տվավ հինգ հարյուր քաջերից կազմած այն բանակը, որ հսկում է Գարդմանա մուտքին:

Երեկոյան դեմ հեռացավ արքայորդին յուր և իշխանի տված զորքերով: Չեմ կարող մոռանալ երբեք այն վայրկյանը, որ նա Սահակ իշխանի հետ համբուրվելով՝ յուր օդապարիկ նժույգն աշտանակեց: Գարդմանացի աղջկերանց հարյուրավոր աչեր գերեց նա յուր հետ, երբ պողպատյա սուրը օդի մեջ շողացնելով բարձրագույն որոտաց. «Հառնջ, քաջերս...»: Գարդմանա ձորը արձագանք տվավ. կարծես հարյուր մարդ միասին գոռացին, այնքան ահեղ էր դուրսգազնի ձայնը:

«Կեցցե՛ն արքայորդին, կեցցե՛ն ընդ համայր ամս», - որոտընդոստ ձայնով պատասխանեց զորքը և առաջ խաղաց:

Իշխանը ճանապարհ դրավ արքայորդուն մինչև Գարդմանա կամուրջը և երբ վերադարձավ, ասաց ինձ առանձին, - Սեդա՛, գոհ եմ, որ Սահանույշն այստեղ չէր այսօր. սա Աստծու տնօրինությունն է:

- Ինչո՞ւ, - հարցրի ես իշխանին:

- Արքայորդին գեղեցիկ է բոլոր այն իշխաններից, որոնք երբևիցե խնդրել են իմ դստեր ձեռը: Եթե Սահանույշը այստեղ լիներ, անկարելի է, որ այս քաջը նրա սիրտը չգերեր:

- Ավելի լավ, ասացի ես իշխանին. միթե դու կմերժեիր քո դստեր ձեռը հայոց ապագա թագավորին:

- Ոչ, Սեդա, չէի մերժիլ. բայց դեռ հարց է, թե կժառանգե՞նա հոր գահը: Գիտե՞ն, թե որքան արգելքներ ունի բառնալու: Արտաքին թշնամիները պիտի վանե, ներքինները՝ նվաճե. իսկ դրա համար հսկայական ուժ, հզոր աշխատություն և մեծ փորձառություն է հարկավոր: Տեսնենք, թե երիտասարդ արքայորդին կունենա՞ այդ բոլորը:

- Եթե չունենա՞մ, - հարցրի ես:

- Այն ժամանակ կընկճվի և հոր գահը կկորցնե: Այդ դեպքում, հարկավ, կդժբախտանար իմ դուստրը, եթե նա սիրում լիներ արքայորդուն: Իսկ այժմ նա ազատ է այդ երկյուղից: Եթե Աշոտը

կհաջողի հոր գահը պայազատելու, այն ժամանակ ես դարձյալ կփեսայացնեմ նրան:

- Գուցե հաջողության ժամանակ Գարդմանա օրիորդը նրան չգրավե, - ասացի ես իշխանին:

- Բայց Սահակ Սևադայի հզոր աջակցությունը կգրավե, - պատասխանեց իշխանը վստահությամբ, - քաջերի այն գունդը, որ ես տվի նրան, մեր նշանտուփի գրավականն է: Նա ասաց, թե «այս օգնության համար կմնամ քեզ շնորհապարտ»: Մենք իրար հասկացանք, և արքայորդին յուր խոստումը կկատարե, մանավանդ որ ապագայում պիտի կարոտի իմ աջակցության:

- Ուրեմն հարցը վճռված է, իմ Սահանույշը ապագա թագուհին է, - հարցրի ես հորդ:

- Այո՛, այդպես որոշեցի ես, հենց որ արքայորդին մտավ Գարդման, - ասաց իշխանը հաստատուն ձայնով: Եվ, ահա՛, այդ օրը, իմ սիրելի Սահանույշ, քո ապագա բախտը որոշվեցավ:

ՎԵՐՋԻՆ ԹՇՆԱՄՈՒ ՎԱՆՃԱՆԸ

Հետևյալ առավոտ թագավորը զորահանդես արավ՝ իմանալու համար, թե ինչ գնով է ձեռք բերել յուր մեծ հաղթությունը, որի պատճառով էր թշնամի թագավորի ձեռքակալումը: Եվ նա տխրությամբ տեսավ, որ մի քանի ժամվա համառ ու կատաղի ընդհարումը կորզել է իրանից մոտ հինգ հարյուր զինվոր:

Եվ թեպետ թշնամու կորուստը քառապատիկ ավելի էր, բայց նա դրանով չմխիթարվեցավ, որովհետև ուրիշի զյանը չէր կարող յուր վնասը ծածկել:

Նա հրամայեց բերել յուր առաջ Ափխազաց թագավորին, որի պահպանության հսկում էին վանանդացիները:

Արքայական վրանի շուրջը գտնվող ընդարձակ դաշտի վրա շարեշար կանգնած էին Հայոց զորքերը, որոնց թիվը հասնում էր մի քանի հազարի: Վրանի աջ կողմը բռնել էին դրանիկները, իսկ ձախը՝ Ազատաց գունդը: Դրանց հետևում էին սեպուհ կոչվածները, ապա՝ Արարատյան, Բասենյան, Սիսական, Ուտիացի, Տայեցի և այլ գնդերը, որոնցից հետևակները՝ առաջին, իսկ հեծյալները՝ վերջին շարքերում. բոլորն էլ սպառազինված: Դրանցից ամեն մեկի առաջ կանգնած էր յուր գնդապետը զրահագզեստ և տոնական զեն ու զարդով:

Արքային, որ կանգնած էր վրանի առաջ, շրջապատել էին Սպարապետը, Արքայորդին, Վահրամ սեպուհը, Սյունյաց իշխանները և ոստանիկ թիկնապահները: Դրանք բոլորը սպասում էին գերի թագավորին, որի հետ պիտի խոսեր արքան:

Եվ ահա բանակի վերջում երևաց Գոռ իշխանը, որ նժույգի վրա նստած և սուսերամերկ առաջնորդում էր շղթայակապ թագավորին: Նրա հետ էին նաև յուր իշխանները, իսկ դրանց բոլորին շրջապատել էին նիզակավոր վանանդացիք:

Գերի թագավորին անցկացրին զորքերի երկար շարքերից և բերին կանգնեցրին Արքայի առաջ:

- Ողջոյն քեզ, Ափխազաց դյուցազն, - խոսեց Աբասը խաղաղ ձայնով:

- Ողջոյն, քեռայր, - պատասխանեց Բերը, հպարտ նայվածքով:

- Քեռայր... միթե այդ անունն ես տալիս ինձ, հարցրեց թագավորը:

- Այո՛:

- Բայց քեզ հետ խոսում է քեզ հաղթող թագավորը...

- Նա իմ ժառանգության հափշտակիչն է, և ուրիշ ոչինչ, - ընդհատեց Բերը հանդգնորեն:

- Կարծում էի, թե քո մեջ կգտնեմ մի ընկճված հոգի և զղջացող սիրտ,-նկատեց թագավորը ծանրությամբ. - Կարծում էի, թե պիտի խոնարհիս և ներում խնդրես այն չարյաց համար, որ հասուցիր ինձ և այն վնասուն, որ պատճառեցիր թե՛ քո բանակին և թե՛ իմ զորքին, անիրավաբար և անխղճորեն կոտորել տալով հազարավոր հոգիք, որոնցից մինի՝ գեթ մի անդամը դու ստեղծելու կարողություն չունիս... Բայց դու տակավին անգեղջ ես և անդարձ և խոսում ես ինձ հետ նույն հանդուգն լեզվով, որով խոսել էիր իմ պատգամավորի հետ: Արդյոք ձանձրացա՞ր ես կյանքից և մահ ես պտրում, թե՞ ում հետ խոսիլդ ես անգիտանում:

- Կյանքից չէր կարող ձանձրանալ Ափխազիո թագավորը, որ իշխում էր ընդարձակ երկրների վրա, որ ուներ հարստություն, փառավոր ապարանքներ և գեղանի հարձեր... այդ պիտի գիտենա իմ քեռայրը: Իսկ թե ո՞ւմ հետ եմ խոսում, այդ էլ չեմ անգիտանում: Դու Հայոց Արքան ես, այո՛, և հաղթել ես ափխազցիներին ու գերել նրանց քաջ թագավորին. այդ մեծ փառք է քեզ համար, խոստովանում եմ. բայց ես այդ փառքը չեմ կրկնապատկիլ՝ քո առաջ խոնարհելով և ներումն հայցելով: Շղթաները թող իմ ոտքերը կապեն, բայց իմ սեզ հոգին նվաճել չեն կարող: Ես քո թշնամիդ եմ և թշնամիդ էլ կմնամ. մի կարծիր, թե անհաջողությունը կստիպե ինձ երբևիցե իմ գլուխը խոնարհելու:

- Եթե այդպես է, ես ուրեմն կվարվեմ քեզ հետ ինչպես իմ թշնամու և ոչ աներձագի հետ. հպարտ եղիր այսուհետև, որքան կարող ես, բայց գիտցիր. որ այդ հպարտությունը չի պակասեցնիլ քո շղթաներից և ոչ մի օղակ և ոչ էլ իմ հարգանքը կավելացնե դեպի քեզ՝ իբրև դեպի ազատասեր մի թագավոր, ըստ որում ազատ հոգին չի բռնանալ ընկերոջ ազատության վրա: Բայց դու ոչ միայն այդ ձգտումն ունեցար, ոչ միայն իմ գավառները հափշտակեցիր և իմ ժողովրդի ազատությունը բռնաբարեցիր, այլև սպառնացիր՝ գալ և Հայոց եկեղեցին վրաց ծեսով օծել... Դու, ուրեմն ոչ թե ազատասեր թագավոր, այլ մի բռնավոր ես, և որ չարագույնն է՝ իմ գահի թշնամին: Իսկ Աստված որովհետև

հակառակ է բռնավորներին և կործանում է նրանց, ուստի քեզ էլ ահա մատնել է իմ ձեռքը: Ես կարող էի խնայել քեզ իբրև սոսկ բռնավորի, բայց իրավունք չունիմ խնայելու իբրև իմ հայրենիքի թշնամուն:

Այս ասելով՝ նա դիմեց Գոռին և հարեց.

– Դու խոստացել էիր, իշխան, առաջնորդել Բեր թագավորին մինչև մեր արքայանիստը: Կատարիր ուրեմն խոստումդ, և թող այդ քաջը սովորեցնե մեզ այնտեղ՝ թե ինչպես պետք է Հայոց եկեղեցին վրաց ծեսով օծել:

Այս ասելով թագավորը դարձավ վրանը, առանց այլևս Բերի երեսին նայելու. իսկ վանանդացիները վերադարձրին գերիներին դեպի իրանց կայանը:

Մի քանի օրից հետո արքայանիստ Կարսը տոնական կերպարանք առավ: Նրա բազմաթիվ շինությունները, իշխանական ապարանքները, սարավույթները և մինչև անգամ բուրգերն ու մարտկոցները զարդարվել էին գույնզգույն գորգերով, վառերով ու դրոշներով: Քաղաքի դռներից սկսած մինչև արքայական ապարանքը՝ մի քանի տեղ կանգնեցրել էին հաղթական կամարներ՝ դալար ոստերից հյուսած և ծաղիկներով ու նշաններով զարդարած: Փողոցների մեջ և հրապարակների շուրջը պատրաստել էին խարույկներ՝ գիշերային լուսավառության համար: Իսկ անցուդարձի ճանապարհները լցվել էին ժողովրդով, շարժումը մեծացել էր և շշուկն ու ժխորը տիրել ամեն տեղ: Տանիքների պատշգամբների և դեպի փողոցները բացվող պատուհանների վրա խոնվել էին կանայք ու աղջկերք, որոնք դրսում պտտվելու սովորություն չունեին և հետաքրքիր աչքերով ու անհամբերությամբ նայում էին դեպի հեռավոր շրջակաները:

Դրանք բոլորն էլ պատրաստվել էին մի փառավոր և հայ մարդու սրտին ուրախություն բերող դեպքի հանդիսատես լինելու:

– Դա Աբաս Արքայի և յուր քաջերի զորաց հաղթական վերադարձն էր:

Կարսի ժողովրդյան մեծագույն մասը քաղաքից ելնելով՝ գունդագունդ դիմում էր դեպի Արքունական պողոտան՝ ժամ առաջ ողջունելու հաղթողների վերադարձը: Շատերն էլ խմբվել էին քաղաքից դուրս գտնվող պատնեշների շուրջը և կամ բարձրացել հանդիպակաց բլուրների վրա՝ անցնող զորահանդեսը ավելի լավ դիտելու համար:

Հայոց հաղթության և Ափխազաց թագավորի ու նրա իշխանների գերվելու լուրը հասել էր քաղաք երկու օր առաջ և ամենքին լցրել ուրախությամբ, ամենքի մեջ վառել հետաքրքրություն՝ մի վայրկյան առաջ տեսնելու այն ամբարտավան թագավորին, որ սպառնացել էր՝ մտնել Կարս և Արքայաշեն եկեղեցին վրաց ծեսով օծել:

Այժմ ահա նա գալիս էր: Պետք էր, ուրեմն, տեսնել թե ինչ եղանակով է նա մտնում քաղաք, արդյո՞ք իբր թագավոր, թե՞ իբրև գերի... Պետք էր տեսնել, թե ինչ պատկեր ունի նա, ինչ հասակ, ինչ դեմք, ինչ հայացք... Չէ՞ որ այս ամենը ժողովրդի հետաքրքրությունը գրգռող բաներ էին:

Եվ ահա, վերջապես, լսվեցան գալարափողերի ձայները, և երևաց հառաջապահ գնդերի դրոշակը: Ժողովուրդը, կարծես, մի աներևույթ զորությունից մղված՝ միահամուռ կերպով հորդան տվավ առաջ և ուրախության աղաղակներով օդը թնդացրեց: Հետզհետե երևացին և հետևակ խմբերը, ապա և հեծելազորը, որոնք տակավ առ տակավ հառաջանալով՝ Կարսի արևելյան դաշտահովիտը լցրին բազմամբոխ մարդկությամբ:

Քաղաքի սահմանին մոտենալուց ժողովուրդն արդեն զորախմբերը շրջապատեց, չկամենալով, կարծես, ճանապարհ տալ նրան: Երբ հառաջապահ գնդերն անցան, և երևաց Արքունական դրոշակը, կեցցեների որոտընդոստ աղաղակն օդը թնդացրեց: Մի փոքր հետո երևաց և ինքը՝ թագավորը, սեգ և վեհաշուք, հագած ոսկեփայլ զրահներ և ծածկված նույնպիսի սաղավարտով, որի ձյունաթույր ցցունքը ծածանում էր աջ ու ձախ և հովանավորում ոսկեծույլ արծվին, որ զարդարում էր նրա ձակատը: Նա նստած էր ոսկեսար նժույգի վրա և շրջապատված ազատախումբ թիկնապահներով, որոնց զրահներն ու ասպազենը փայլփլում էին արևի առաջ: Մոտենալով աջ ու ձախ ծովացած և հետզհետե աճող ժողովրդին, որ որոտաձայն կեցցեներով յուր գալուստն էր ողջունում, նա քաղցրահայաց ու սիրաժպիտ պատասխանում էր նրանց՝ գլխի շարժումով:

Թագավորից հետո գալիս էին վանանդացի հետևակները, որոնք իրանց հետ բերում էին Բեր թագավորին և նրա իշխաններին, բոլորին էլ հետիոտն և շղթայակապ:

Ժողովուրդը նրանց տեսնելով ցնծության աղաղակ բարձրացրեց, իսկ ավելի եռանդոտներն սկսան ծաղրական բացականչություններ անել: Սակայն Սպարապետը, որ հետևում էր վանանդացիներին, ձեռքի

շարժումով սաստեց ժողովրդին, և անախորժ բացականչությունները լռեցին:

Երբ թագավորը ներս մտավ քաղաքի դռնով՝ հայ հոգևորականությունը դիմավորեց նրան եկեղեցական թափորով և առաջնորդեց մինչև Մայր եկեղեցին: Իսկ զորքերը հետզհետե ներս գալով՝ լցրին քաղաքի փողոցներն ու հրապարակները, հանդիպելով ամեն տեղ սրտագին ընդունելության, որ տղամարդիկ արտահայտում էին բարձրագույն կեցցեններով և ցնծության աղաղակներով, իսկ կանայք՝ տների բարձունքից ծաղիկներ և կանաչ ոստեր ցրվելով:

Գուրգենդուխտթագուհին սպասում էր թագավորին Մայր եկեղեցում: Նրան շրջապատել էին պալատական տիկնայք ու իշխանուհիները: Այդտեղ ամենքի սիրտն էլ ուրախ և երեսները ժպտում էին: Տխուր էր միայն թագուհին, որովհետև տեղի ունեցող հանդեսը, հայ ժողովրդի ողբերգությունը և դրսից լսվող ցնծության աղաղակները յուր հայրենի երկրին, յուր հարազատ եղբորը հասած դժբախտության համար էր լինում: Ինչպե՞ս կարող էր նա այդ բոլորն ուրախանալ, քանի որ գիտեր, թե յուր հայրենիքում ժողովուրդը սգում է:

Այսուամենայնիվ, իբրև Հայոց գահի թագուհի, նա պարտավոր էր ծածկել յուր տխրությունը, երևալ ժողովրդին... և եթե չուրախանար իսկ, չպիտի խանգարեր ուրիշների ուրախությունը: Եվ այդ ամենից ծանր դրությունն էր: Դշխոյական պարտավորությունը բռնանում էր նրա բնական զգացմունքների վրա, *թագուհին* հրամայում էր *քրոջը*՝ մոռանալ եղբոր դժբախտությունը և հրճվել ամուսնու և թագավորի տարած հաղթանակով... Եվ միայն կնոջ սիրտը, որին բնությունն ավելի ճկունություն է տվել, կարող էր տանել այդպիսի վիշտը կամ ծածկել նրան ժպտի շողերով...

Երբ թագավորն Սպարապետի, արքայազն դրանիկների և հետևորդ իշխանների հետ մտավ եկեղեցի, և հոգևորականաց դասը գոհաբանական մաղթանքը կատարեց, թագուհին մոտեցավ Արքային և շնորհավորեց նրան Հայոց բանակի հաղթությունը:

Թագավորը, որ խանդակաթ էր դեպի թագուհին, կարդաց նրա աչքերի մեջ հայտնի վշտից առաջացած տխրությունը և ասաց.

- Վկա է Աստված և այս սուրբ Եկեղեցին, որ Հայոց բանակը արդարությամբ է գործել: Բեր եղբայրդ սպառնում էր իմ գահին և Հայրենիքի ազատության, իսկ Հայոց քաջերը պաշտպանեցին

այդ գանձերը, որովհետև իրանք ձեռք են բերել նրանց թանկ գոհաբերության գնով:

- Նա՛, որ սպանում էր քո գահին ու Հայրենիքին, չի կարող իմ եղբայրը լինել, - ասաց թագուհին հանդիսաբար:

- Եվ եթե Աստված չարաչար պատժե նրան, դու չպիտի տխրես, - հարեց թագավորը, - որովհետև նա արդարությամբ է հատուցանում:

Այդ խոսքերը դող հանեցին թագուհու սիրտը. նա զգաց, որ մի ինչ-որ նոր դժբախտություն պիտի հասնե եղբորը, սակայն շրջապատող պալատականների, իշխանների և իշխանուհիների ներկայությամբ չկարողացավ հարցնել ոչինչ:

Բայց երբ կարգապետից իմացավ, որ թագավորը յուր հետևորդներով ս. Առաքելոց եկեղեցին պիտի գնա, իսկ նրանք վերադառնան պալատ, կանչեց յուր մոտ Գոհար իշխանուհուն և շնջալով ասաց նրան.

- Իմացիր Սպարապետից, թե ո՞ր թողեցին եղբորս...

- Նա այստեղ քաղաքումն է, - պատասխանեց Գոհարը:

- Գիտեմ, բայց որտե՞ղ է բանտարկված:

- Ասում են, թե նրան ս. Առաքելոց տարան:

- Ս. Առաքելո՞ց և ինչո՞ւ համար, - հարցրեց թագուհին վախեցած:

- Չգիտեմ...

- Հարցրու ուրեմն Սպարապետին, իմացիր, ի՞նչ պիտի անեն նրան. Արքայի խոսքերը լավ բան չէին գուշակում... Ես վախենում եմ. սիրտս ճնկվում է... Գնա՛, իշխանուհի, գնա՛ տեղեկացիր, եթե մի դժբախտ որոշում են արել, ապա պիտի աշխատենք արգելել...

- Իսկույն, մեծափառ թագուհի, - ասաց իշխանուհին և դիմեց դեպի Գոռը, որպեսզի նրա միջոցով տեսնվի ամուսնու հետ:

Թագուհու և պալատական տիկնանց դեսպակներն արդեն հեռանում էին եկեղեցուց, երբ վերջապես Գոհար իշխանուհուն հաջողվեցավ տեսնվիլ Սպարապետի հետ:

- Ո՞ր տարան Բերին, իշխան, և ի՞նչ են ուզում անել նրան, - հարցրեց տիկինը:

- Ինչո՞ւ համար ես հարցնում, սիրելի իշխանուհի, - դարձավ Մարգարետունին կնոջը:

- Կամենում եմ իմանալ...

- Ուղարկեցինք ս. Առաքելոց եկեղեցին:

- Բայց ինչո՞ւ համար:

- Որպեսզի աղոթե այնտեղ:

- Աստված իմ, դու կատաճ կես անում,-բացականչեց իշխանուհին:

- Իսկ դո՞ւ:

- Ես լրջորեն եմ հարցնում:

- Եվ լավ բան չես անում, մի՞թե չգիտես, որ Մարգարետունի իշխանը՝ դեռ մինչև այսօր ոչ մի կին արարածի չի հայտնել այն, ինչ որ պիտի կատարեր... Դու կարող ես հարցնել ինձ միայն կատարվածի մասին:

- Բայց...

- Հա, ի՞նչ կա, խոսի՛ր:

- Թագուհին ինքն է կամենում այդ իմանալ:

- Թագուհին... Օ, այդ չպետք է ինձ հայտնեիր, ես արդեն գուշակում էի: Բայց որ հայտնել ես, ես պարտավոր եմ մի բանով պատասխանել: Գնա՛, ուրեմն, և ասա նրան, թե պատերազմի դաշտում մենք կորցրել ենք հինգ հարյուր քաջարի զինվոր, և նրանցից ոչ մեկի քույրը դեռ չի եկել և հարցրել ինձանից, թե ո՞ւր մնաց յուր եղբայրը և ի՞նչ արինք նրան:

Այս ասելով Սպարապետը շուռ եկավ և հեռացավ իշխանուհուց, առանց այլևս նոր հարցի սպասելու:

- Գիտեի, գուշակում էի... Հո չենք կարող քրոջ սրտին հրամայել, որ զգալուց դադարե... շտապենք ուրեմն, քանի կանանց խարդավանքը յուր գործը չէ սկսել, - շնչաց ինքն իրան Սպարապետը և հետևելով թագավորին, որ եկեղեցուց ելնելով՝ աշտանակում էր երիվարը, ինքը ևս թռավ նժույգի վրա և առաջ անցավ:

Բայց ի՞նչ պիտի անեին նրանք ս. Առաքելոց եկեղեցում: Մի քանի օր առաջ, մինչդեռ զորքը բանակած էր Արտահանում, թագավորը խորհրդի էր հրավիրել իշխաններին՝ որոշելու համար, թե ի՞նչ պիտի անեն գերի ընկած Բերին:

Իշխաններից մի քանիսը խորհուրդ տվին՝ սպանել, մյուսները՝ բանտարկել, իսկ Սպարապետը, որին շատ նեղություններ էր պատճառել այդ հինավուրց թշնամին, պահանջեց, որ կուրացնեն նրան:

Թագավորը, որ թագուհուն վիշտ չպատճառելու համար՝ բանտարկելու կողմն էր, բայց, միևնույն ժամանակ, բազմերախտ Սպարապետի պահանջը մերժել չէր կամենում, ասաց նրան.

- Աչքերը կուրացնելը նույնպիսի հանցանք է, որպիսին է և

սպանությունը: Եթե ես կուրացնեմ Բերին, այդ հանցանքը քեզ վրա պիտի ծանրանա, բայց ես չեմ կամենում, որ այդպիսի լավագույն նպատակներիցդ մեկը մնա անգործադիր:

– Ինչ նպատակ, – հարցրեց Սպարապետը զարմանալով:

– Դու ցանկանում էիր երդումից ազատվել և Գառնի՝ քո տունը վերադառնալ, բայց գիտցիր, որ Բերին կուրացնել տալուց հետո կաթողիկոսը չի լուծիլ քո երդումը:

– Թող հավիտյան ես իմ տունը չվերադառնամ, թող իմ ոսկորները հայրենի հողի մեջ չթաղվին, միայն թե Հայրենիքս այս դաժան թշնամուց ազատվի, – բացականչեց Մարգալետունին: – Եթե ես համոզված լինեի, թե Բերը ազատություն գտնելուն պես մեր սահմանները չպիտի խռովե, կխնդրեի ներել նրան: Բայց դա օձի սերունդ է և չի դադարիլ թունավորելուց, մինչև որ չջախջախվի: Եթե դու կարծում ես, թե բանտարկելով պիտի ազատվիս նրանից, սխալվում ես, որովհետև մենք չունենք մի բերդ, որի դռները կաշառներով չբացվին... Իսկ կաշառվող սինլքորներ ամեն տեղ կգտնվեն: Այդ մարդուն պետք է տանել Կարս, ցույց տալ նրան այն եկեղեցին, որ կամենում էր վրաց ծեսով օծել և ապա հենց այդ եկեղեցու առաջ էլ կուրացնել, որպեսզի թե՛ ինքը և թե՛ յուրայինները ձանաչեն Հայոց եկեղեցու գորությունը: Այս պատիժը, արդարև, խիստ է. բայց եթե Կայիափան անմեղ Հիսուսին սպանելու համար կարող էր ասել՝ «լավ է զի այր մի մեռանիցի ի վերայ ժողովրդեանս և մի ամենայն ազգս կորիցէ», արդյոք նույն խոսքերը չե՞մ կարող կրկնել ես այս չարագործի նկատմամբ, որ հազարավոր գինվորների կորստյան պատճառ դարձավ... Որքան վնասներ է կրել մեր երկիրը դեռևս դրա հայր Գուրգեն իշխանից, և մինչդեռ նրա մահվամբ հույս էինք տածում ազատվել հյուսիսային սահմանի մշտական թշնամուց, նրան հաջորդեց վատթարագույնը... Բայց Աստված որ քաղցր աչքով է նայում մեզ վրա, ահա մատնել է նրան մեր ձեռք. եթե մենք այժմ չկուրացնենք նրան, հետո նա ինքը մեզ կկուրացնե, նորեն մեր հայրենի երկիրը խռովելով: Այն ժամանակ մեզ կանիծե մեր ժողովուրդը, կանիծեն և հոգիները այն գինվորների, որոնք զոհվեցան այդ ամբարտավանի քմահաճության...

Թագավորի վրա տպավորություն արին Սպարապետի խոսքերը, և նա, չկարողանալով այլևս դիմադրել նրա պահանջին, մանավանդ որ մյուս իշխաններն էլ համակերպել էին արդեն Մարգալետունուն,

խոստացավ կուրացնել Բերին:

Բայց որովհետև Սպարապետը կասկածում էր, թե թագավորը Կարս վերադառնալուց կարող է թագուհու թախանձանքներից հեշտությամբ հաղթահարվիլ, ուստի հրաման արավ, որ հենց Կարս մտնելու օրը որոշյալ պատիժը գործադրեն:

Եվ ահա այդ էր պատճառը, որ Բերին ուղարկել էին ս. Առաքելոց եկեղեցին և իրանք էլ աճապարում էին այնտեղ:

Երբ թագավորը յուր հետևորդներով հասավ նորակառույց տաճարը, այդտեղ արդեն ժողովված էր հանդիսատեսների մեծ բազմություն: Այդտեղ էր և Բերը՝ իր գերված իշխաններով, որոնց բոլորին դարձյալ հսկում էին նիզակավոր վանանդացիք:

Թագավորը, որ կարծես խուսափել էր թագուհու աչքից, որպեսզի կարելույն չափ փութով յուր խոստումը կատարեր, ըստ որում վախենում էր՝ թե գուցե ուշացնելով՝ ստիպված լինի հետո դրժել խոստմանը, ձիուց իջնելուն պես մոտեցավ Բերին և, բռնելով նրա ձեռքից, ասաց,

– Արի, տես այն եկեղեցին, որ կամենում էիր վրաց ծեսով օծել...

Այս ասելով նա ներս մտցրեց Բեր թագավորին յուրաշեն տաճարը և, ցույց տալով նրան նրա ներքին գեղեցկությունը, շարունակեց.

– Տես, որքան գեղեցիկ է: Նա շինված է քառաթև, բաժանված է տասներկու երեսների: Նրանցից ամեն մինի վրա նկարված է Առաքյալներից մինի պատկերը, այն Առաքյալների, որոնցից և ոչ մինը ոտք չէ դրել քո երկիրը քրիստոնեություն քարոզելու համար: Նայիր գմբեթին. որքան բարձր է և գեղեցիկ: Նա կանգնած է անայուն կամարների վրա: Նայիր նույնպես խորանին, նրա բարձրադիր բեմին, որ չի նմանում վրաց ցածուն բեմերին, ուրեմն չի կարող վրաց ծեսով օծվել: Նայիր, տես բաց աչքերով, որովհետև այլևս չափտի տեսնես նրան:

Այս ասելով թագավորը դուրս հանեց Բերին, և ցույց տալով նրան եկեղեցու արտաքինը՝ ասաց.

– Տեսնո՞ւմ ես, տաճարն արդեն պատրաստ է, մենք պետք է նրա նավակատիքը կատարեինք, բայց դու մեզ խանգարեցիր, որովհետև ցանկանում էիր քո ծեսով օծել նրան: Այդ, իհարկե, Աստված չհաջողեց քեզ, ըստ որում նա հակառակ է ամբարտավաններին: Բայց մեր եկեղեցու օծման դու կմասնակցես ուրիշ կերպ: Մենք սովորություն ունենք եկեղեցին օծելուց առաջ զոհ մատուցանել Աստծուն: Ահա

գոհի այդ ողջակեզը դու կմատակարարես մեզ, որպեսզի գործած հանցանքդ մի փոքր քավես...

Այս խոսքերից հետո նա թողեց Բերին և դառնալով Մարգարետունուն, ասաց.

- Սպարապէնտ, ահա այն մարդը, որ մահ պատճառեց քո հինգ հարյուր քաջերին, տուր նրան այն պատիժը, որ որոշել է ուզման և խորհուրդը:

Այս ասելով՝ թագավորն աշտանակեց երիվարը և յուր ազատախումբ թիկնապահներով հեռացավ եկեղեցուց:

Սպարապետը մոտեցավ Բերին, որ արդեն ընկճված և վշտահար նայում էր յուր շուրջը, և ասաց.

- Օրենքներ կան աշխարհում, ով Ափխազաց թագավոր, որոնք ծառայում են հասարակաց բարուն և երջանկության, այդ օրենքներն անարգողին պատիժ է հասնում երկնքից... Դու քո կյանքում շատ այդպիսի օրենքներ ես ոտնահարել և շատերի բարիքն ու երջանկությունը կապտել: Արդ, եթե այսօր ծանրանա քո վրա երկնային մի պատիժ, մի անիծիր դու մեզ, այլ անիծիր նրան, որ պատճառ դարձավ քո դժբախտության և որի անունն է Բեր, անվանյալ՝ «Ափխազաց թագավոր»...

Այդ ասելով՝ նա հրամայեց դահձապետին՝ կատարել կանխավ իրան արված պատվերը:

Վերջինս առաջնորդեց Բերին մերձակա զնդանը, ուր և անմիջապես նրա աչքերը փորեց:

Երբ Աբաս թագավորը հասավ պալատ, թագուհին, որ սրտատրոփ սպասում էր նրան, առաջ եկավ և հարցրեց.

- Ո՞ւր մնաց եղբայրս, Մեծափառ տեր:

- Նրան թողեցինք յուր պատժարանում, - պատասխանեց թագավորը, աշխատելով խույս տալ թագուհու հայացքից:

- Ի՞նչ, պատժեցի՞ք ուրեմն նրան... - բացականչեց թագուհին սարսափելով:

- Կուրացրինք, - եղավ արքայի պատասխանը:

Թագուհին մի սուր ձիչ արձակեց և նվաղելով ընկավ նաժիշտների գիրկը:

Անցավ մի շաբաթ: Ափխազիո ժողովուրդը և նրա իշխաններն

իմացան իրանց թագավորի գլխին հասած չարիքը: Ուստի վերջիններս մեծամեծ ընծաներով եկան Աբաս արքայի մոտ և խնդրեցին իրանց կույր թագավորի և գերյալ իշխանների ազատությունը:

Աբասը ոչ միայն ծանր փրկանք նշանակեց դրա համար, այլև պահանջեց պատերազմական այն վնասը, որ Բերը յուր անխոհեմ քայլով պատճառել էր իրան:

Ափխսազ իշխանները կատարեցին Արքայի պահանջը, հատուցին նրան թե՛ որոշյալ փրկանքը և թե՛ ռազմական վնասը և մշտական հաշտության դաշն կոելով նրա հետ, վերցրին կույր թագավորին ու գերյալ իշխաններին և դեպի իրանց երկիրը վերադարձան:

Այս հանգամանքը մի կողմից թագուհու վիշտը մեղմեց, ըստ որում եղբայրը՝ թեպետ կույր, այսուամենայնիվ, յուր Աթոռը վերադարձավ, իսկ մյուս կողմից՝ արդյունք բերավ գանձարանին, լիուլի ծածկելով պատերազմական վնասները:

Այսպիսով, ահա, վերջացավ Ցլիկ-Ամրամի ստեղծած հյուսիսային սահմանի կնձիռը, և Հայոց երկիրը՝ այդ կողմից ևս ապահովվելով, սկսավ վայելել երկարամյա խաղաղության արդյունքն ու բարիքները:

Ժ

ՀԵՐՈՍԻ ՎԱԽՃԱՆԸ

Աբաս թագավորն այնուհետև յուր ուշադրությունը նորեն յուր երկրի ներքին բարեկարգության վրա դարձրեց, աշխատելով ընդամին դաշնակից իշխանների հետ ունեցած բարեկամությունն ամրապնդել, իսկ դժգոհ իշխանների մտերմությունը վաստակել:

Այդ բանի համար հաջող առիթ եղավ յուր նորաշեն կաթողիկեի նավակատյաց հանդեսը, որ նա կատարեց 943 թվականի աշնանը:

Այդ հանդիսին, թագավորի հրավիրանոք, ներկա եղան՝ Անանիա կաթողիկոսը, որ նոր էր Աղթամարա աթոռը բարձրացել, Հայաստանի նախագահ եպիսկոպոսները, Վասպուրականի թագավոր Աշոտ-Դերենիկը, Աղձնյաց, Մոկաց և Տուրուբերանի տերերը, Սյունյաց, Գուգարաց, Տայոց և այլ տեղերի իշխանները, այլև Սահակ Սևադայի Դավիթ որդին և ուրիշ շատ նշանավոր մարդիկ ու աշխարհախումբ բազմություն:

Այն բոլորի ներկայությամբ Կարսի արքայաշեն կաթողիկեն օծելուց

մի քանի օր շարունակ շքեղ տոներ ու հանդեսներ կատարելուց ետ, Մարգպետունի Գևորգ իշխանի առաջարկությամբ կազմվեցավ հայկական իշխանապետությանց մի ընդհանուր դաշնադրություն, որի գործությամբ բոլոր հայ իշխանները, նախարարները և թագավորող տները կապվում, միանում էին ի մի սիրտ և հոգի և երդմամբ պարտավորվում, որ հայրենիքի որևէ մի մասին վտանգ սպառնացած դեպքում՝ ամենքը միահամուռ զինվին հակառակորդի դեմ և պատրաստ լինին Արարատյան նախագահ արքայի հրամանով գործելու:

Այդ դաշնադրությունը կարդաց նոր օծված կաթողիկեում ինքը՝ Անանիա կաթողիկոսը, և նրան ստորագրեցին Արարատյան ու Վասպուրականի թագավորները և բոլոր հայ իշխանները, ընդ նմին և երդվելով՝ սուրբ և անխախտ պահել այդ միությունը, որ պիտի ծառայեր ընդհանուր հայրենիքի գորացման և հայ ժողովրդի մշտական բարօրության:

Աբաս թագավորն այնուհետև մեծագին ընծաներով պատվեց յուր բարձրաստիճան հյուրերին, որոնք և բաժանվեցան նրանից մտերմական սիրով:

Բայց թագավորն իշխաններից մի քանիսին առանձին շնորհների արժանացրեց: Այսպես, օրինակ, Աղձնյաց և Մոկաց տերերին, որոնք իրանց մշտապատրաստ զորքերով օգնում էին արքայական բանակին, նվիրեց նոր կավածներ և տվավ իշխանապետության տիտղոս:

Սյունյաց հարազատներին, որոնք սկզբից մինչև վերջը հավատարիմ մնացին գահին, նվիրեց իրանց նահանգի սահմանակից մի քանի գավառներ:

Վահրամ սեպուհին, որ Աշոտ արքայի ձախողակ օրերից արդեն միացել էր Մարգպետունու հետ և անձնվիրաբար մասնակցել նրա կրած նեղությանց, մղած կռիվներին և տարած հաղթանակներին, կարգեց լիազոր վերակացու Ուտյաց և Աղվանից աշխարհների վրա, հատկացնելով նրան այն բոլոր արդյունքներն ու իրավունքները, որ վայելում էր Տլիկ-Ամրամը Աշոտ-Երկաթի օրով:

Իսկ Սահակ Սևադայի որդուն, այն է՝ Դավիթ իշխանին, կարգեց նորեն Գարդմանա տեր, տալով նրան այդ երկրի իշխանությունը, որպեսզի այդպիսով՝ արքայական գահի դեմ ունեցած գժտությունը, որ սկսված էր Աշոտ Երկաթի օրով, մեջտեղից վերացնե:

Եվ որովհետև այդ միջոցներում Սահականույշ թագուհին Երազգավորսից քաշվել էր յուր հայրենի երկիրը՝ Գարդման, որպեսզի կյանքի մնացորդը յուր եղբոր հետ անցուցանե, ուստի Աբաս թագավորը՝ ի պատիվ այրի թագուհու՝ նվիրեց նրա եղբորը նաև Աղվանից երկրի մի քանի գավառները:

Գալով Գևորգ Մարզպետունուն, թագավորը չգիտեր ինչ արժանավոր հատուցումն անե այդ իշխանին, որի անզուգական հայրենասիրությանն էր պարտական ինքը յուր գահի հաստատությունը, իսկ հայրենիքը՝ յուր բարօրությունը:

– Իմ բոլոր թագավորության մեջ չկա այնպիսի մեծագին գանձ, որով կարողանամ քո երախտիքը փոխարինել, – ասաց նա մի օր Մարզպետունուն յուր բոլոր իշխանների ներկայությամբ: – Միակ և արժանավոր պարգևը «Հայրենյաց բարերարի» անունն է, որ այսօրվանից ես տալիս եմ քեզ...

Այս ասելով թագավորը բռնեց Մարզպետունու աջը և ջերմագին համբուրեց: Ծերունի իշխանն զգացվեցավ և գրկելով թագավորին, համբուրեց նրա գլուխը և ասաց.

– Իմ վարձատրությունը ես ստացա արդեն Աստծուց, այդ այն է, որ տեսնում եմ հայրենիքս խաղաղ ու երջանիկ, արքայական գահը՝ ապահով, հայ իշխանները՝ միաբան, թշնամիները՝ հալածական: Այժմ արդեն կարող եմ հանգիստ սրտով ասել. «Արդ, արձակյա զծառայս քո, տեր, զի տեսին աչք իմ զփրկություն Իսրայելի...»:

Ինչ էր անում այնուհետև «Հայրենյաց բարերարը»:

Նա դարձյալ ապրում էր արքունիքում, իրավունք չտալով իրան վերադառնալ Գառնի և հետզհետե զարդարվում ծերության ալիքներով:

Եվ թեպետ տակավին կրում էր արքայական գորաց Սպարապետի կոչումը, այսուամենայնիվ, նրա պաշտոնը կատարում էր Գոռը, իսկ ինքը վայելում էր անդորր հանգիստ, վերապահելով իրան «ընդհանուրի հոր» և բազմափորձ խորհրդականի անունն ու պարտավորությունները:

Արքունիքում նրան սիրում ու փայփայում էին՝ սկսած թագավորից մինչև վերջին դրանիկը, իսկ դրսում՝ պաշտում էր նրան ժողովուրդը: Գևորգ Մարզպետունու անունը նվիրական էր դարձել ժամանակակից հայի համար, և երբ նա դուրս էր ելնում արքունիքից՝ Ոստանում շրջելու կամ գորքերին այցելելու ցանկությամբ, նրան դիմավորում էին

ամենքը ցնծության աղաղակներով: Ամեն ոք փափագում էր տեսնել նրան, լսել նրան և ոգևորվել նրա զրույցներով, որովհետև ծերունի Սպարապետը, որ արդեն վաստակել էր գործելուց, չէր դադարում սակայն յուր հայրական խրատներով և իշխանական հորդորներով կարող երիտասարդությունը դեպի գործունեություն մղելուց: Նա նրանց մեջ զարթնեցնում էր սիրո և միության հոգին և հասարակական զգացմունքներ վառում:

- Ձեզանից ամեն մինը կարող է ինձ գերազանցել, - ասում էր նա հաճախ յուր շուրջը խմբված երիտասարդներին, - հարկավոր է միայն անկեղծությամբ սիրել հայրենիքը, անձնվիրաբար գործել և վտանգներն արհամարհել: Երբ ես դժբախտության օրերում ասպարեզ իջա միայնակ գործելու, ինձ հետ ունեի միայն քսան մարդ, շատերն ինձ խելագար համարեցին, իսկ շատերն էլ իմ հանդգնությունը ծաղրեցին: Դրանց թվումն էին և այն իշխանները, որոնք հազարավոր զինվորներով փակվել էին սեփական բերդերում... Բայց ես հույսս դրի Աստուծո և իմ կամքի վրա և, ինչպես գիտեք, հաղթեցի ամեն դժվարության. ցույց տվի աշխարհին, թե ինչ կարող է անել մի մարդը, երբ նրան ոգևորում է զգացմունքներից ազնվագույնը, այն է՝ հայրենիքի սերը: Ձեզանից ամեն մինը թո՛ղ զինվի այն հավատով, որ ունեի ես դեպի հայրենյացս ապագան, այն սիրով, որ տածում էի դեպի իմ եղբայրները և այն հուսով, որ դրել էի Աստուծո վրա, և կտեսնե, որ անկարելիին կարելի կդառնա, և արգելքները իրանք իրանց կվերանան, և վտանգներն անհետ կկորչեն: Ամենից ավելի սիրեցեք միությունը, որովհետև դա այն ուժն է, որ լեռներ է պատառում, ամբարտակներ է կործանում, գետերի ընթացքն է կասեցնում: Մովորեցեք զոհել այդ միությանը ամենը՝ ինչ որ ունիք աշխարհում թանկագին, և նա կբերե ձեզ և ձեր որդոց այն երջանկությունը, որին շատերն են որոնում, բայց շատ քչերն են ժառանգում...

Ահա՛ այդպիսի զրույցներով էր ոգևորում Մարզպետունի իշխանը յուր շուրջը խմբվող և գործելու ուժ ու ցանկություն ունեցող մարդկանց, հավատացած լինելով, որ այդ զրույցները ևս արդյունք պիտի բերեն այնպես՝ ինչպես և բերավ յուր գործունեությունը:

Անցան դարձյալ մի քանի խաղաղ տարիներ և «Հայրենյաց բարերարը» օրըստօրե խոնարհեց դեպի յուր կյանքի երեկոն:

Երբ նա մոտ զգաց յուր վախճանը, կանչեց յուր մոտ Գոռ որդուն և Շահանդուխտ հարսին, որոնք արդեն զավակներ ունեին և տվավ նրանց վերջին պատվերը.

– Ազգերի զորությունը ընտանիքների մեջ է, – ասաց ծերունին, – զորավոր է այն ազգը, որ ունի զորավոր ընտանիքներ, սիրով, միությանը, առաքինի և հավատարիմ կենակցությամբ ապրող ընտանիքներ: Այն գեղջուկ խրճիթները, այն աննշան տնակները, որոնց մեջ ապրում են ցնցոտիներով ծածկված մանկտիք, և որոնց շատ անգամ արհամարհում են մեծամեծ իշխանները, նույնիսկ դրանք են, որ ամփոփում են իրանց մեջ հայրենիքի ուժը: Ով որ կամենում է զորավոր տեսնել յուր ազգը և հաղթող՝ հայրենիքը, նա ամենից առաջ ընտանիքները պիտի խնամե. ինչպես մի հոգատար պարտիզպան, որ ծառի ճյուղերը գորացնելու և նրանից պտուղ քաղելու համար խնամում է ծառի արմատները, որոնք թեպետ հողի մեջ են թաղված և չեն երևում մարդկանց, բայց իրանց մեջ ամփոփում են ծառի կենդանությունը: Ինչպես որ չի կարող ապրել այն տունկը, որի արմատները չորացած են կամ որդնակեր, այնպես և կանգուն չի մնալ այն ազգը, որի ընտանիքներում տիրում է ապականություն, որոնցից հալածական են սերը, միությունը, առաքինությունը և, նամանավանդ, Աստուծո երկյուղը:

Եթե այսքան վնասակար են հանդիսանում ազգի և հայրենիքի համար հասարակ ժողովրդի ապականյալ ընտանիքները, որքան ևս առավել վնասակար ու կործանիչ կարող են լինել իշխող կամ տիրող անձանց ընտանիքները, եթե արատավոր են նրանք: Ձեզ օրինակ Աշոտ-Երկաթի ընտանիքը... որքան ցավերի, արտասվաց և հեծության պատճառ դարձավ այդ հզոր դյուցազնի մարդկային մի թուլությունն յուր ընտանիքում և որքան վնասներ պատճառեց նույն այդ թուլությունն ընդհանուր հայրենիքին...

Այս ամենը գիտենալով, իմ սիրասուն զավակներս, լսեցեք իմ վերջին պատվերը և կատարեցեք նրան սրբությամբ, այդ պատվերը ամփոփում է յուր մեջ երկու բառ. «Սիրեցեք միմյանց»:

Այդ սերը, այո՛, կերջանկացնե ձեզ, կերջանկացնե և ձեր զավակներին: Նա ուրախության աղբյուր կբխե ձեր ընտանեկան սրահի մեջ և Աստուծո օրհնությունը կիջեցնե Մարգպետունյաց տան վրա, որի ժառանգներն եք դուք...

Ծերունին լռեց: Գոռն ու Շահանդուխտը ծունկ խոնարհեցին նրա առաջ և ջերմագին համբուրելով նրա աջը, խոստացան սրբությամբ կատարել այդ արժանավորագույն հոր սրբազան պատվերը:

Աբաս թագավորն իմացավ, որ ծերունի իշխանը օրըստօրե տկարանում է, ուստի դիմեց նրա մոտ, իմանալու համար, թե ո՞ր կկամենար, որ մահվանից հետո յուր մարմինն անփոփեին:

– Իմ երդումն արգելում է ինձ թաղվել Գառնիում, – ասաց իշխանը, – թաղեցեք իմ հայրենիքի ո՞ր անկյունում որ կկամենաք:

– Կցանկանայի քո մարմինը տանել Բագարան և թաղել Բագրատունյաց պայազատների դամբարանում, – ասաց թագավորը:

– Բագարան... այո՛, տար ինձ այնտեղ, բայց մի՛ թաղիր քո հարց դամբարանում: Այնտեղ, այո՛, թաղված են քո նահատակ հայրը և նահատակ եղբայրը, կցանկանայի հանգչել դրանց մոտ: Բայց այնտեղ թաղված է նաև Աշոտ բռնավորը: Կյանքը հեռացրել է ինձ այդ դավաճանից, մահը չպիտի միացնե:

– Ո՞ւր կցանկանաս ուրեմն, – հարցրեց թագավորը:

– Անփոփիր ինձ միջնաբերդի առաջ, ժայռերի բարձրության վրա, որտեղից կարողանամ հսկել Աշոտ բռնավորի շիրմին... որպեսզի նա յուր շուրջն անփոփված սրբերին չդավաճանե... – պատասխանեց իշխանը նվաղած ձայնով:

Մի քանի օրից հետո «Հայրենիքի բարերարը» յուր արդար հոգին ավանդեց:

Ամբողջ արքունիքը, աթոռանիստ Կարսը և Արարատյան երկրները սգացին նրա մահը, իսկ Աբաս թագավորը արքայավայել հուղարկավորություն պատրաստեց «Մեծ հայրենասերի» համար:

Մարգալետունի իշխանի մարմինն անփոփեցին Բագարանի միջնաբերդի առաջ, ժայռերի մի ահավոր բարձրության վրա, որի ստորոտը կոծում էին Ախուրյանի ալիքները՝ հավիտենական օրհներգ մրմնջալով հայրենավառ դյուցազնի սխրագործությանց համար:

Ապա թագավորը սպարապետության պաշտոնը հանձնեց Գոռին, իբրև «Մեծ հայրենասերի» արժանավոր որդուն, իսկ Մարգալետունու շիրմի վրա հրամայեց կառուցանել սուրբ Գևորգ անվամբ եկեղեցի, որ Բագարանի անհետացած ավերակների մեջ միակ կանգունն է մինչև այսօր: